

Tarp Lietuvos ir Lenkijos padalyti ūkiai: Lietuvos ūkininkų problemos ir jų interesų gynimas 1923–1939 metais

Leonas Nekrašas

Doktorantas
Vilniaus universiteto Istorijos fakulteto
Naujosios istorijos katedra
El. paštas: leonas.nekrasas@if.vu.lt

Santrauka. Straipsnyje nagrinėjama Lietuvos ir Lenkijos tarpvalstybinė riba padalytų ūkių problema (nuo šalies skyrusios neutraliosios zonos panaikinimo 1923 m. iki Antrojo pasaulinio karo) – analizuojamos tęstinės tokių ūkių savininkų ir darbininkų, turėjusių unikalią teisę pereiti konfliktavusių valstybių demarkacijos liniją ūkio darbams, problemos ir jų sprendimo tvarka. Tipologizuojami Lietuvos piliečių, susidūrusių su konstantyviais varžymais, vargai ir analizuojama Lietuvos institucijų strategija (būdai, pamatiniai principai) ginant jų interesus. Analizė atskleidžia stingant diplomatinių santykių susiformavusių unikalius valstiečių problemų sprendimo mechanizmus, Lietuvos pozicijų principus, santykį tarp savų piliečių ir valstybės intereso gynimo.

Reikšminiai žodžiai: tarp valstybių padalyti ūkiai, pasienis, Lietuva, Lenkija, pasienio konfliktas.

Farms Divided between Lithuania and Poland: The Problems of Lithuania's Farmers and the Defence of Their Interests, 1923–1939

Summary. During the interwar years the situation between Lithuania and Poland was tense. Lithuania never stopped claiming Vilnius as its capital city and did not recognize it as a part of Poland – therefore these countries did not have diplomatic relations. Travelling possibilities between these alienated states were greatly restricted and (as Lithuania did not recognize the demarcation line dividing both countries as an official state border) their borderland was an area of frequent violence, provocations, and ever present tension. The border situation created a problem for local people – the demarcation line (conclusively established in 1923 after the dissolution of the demilitarized neutral zone that separated both states) divided the farms of many local farmers leaving thousands of hectares of farmland belonging to residents of Poland in Lithuania and vice versa. Both countries agreed to allow the farmers of these divided farms to cross the demarcation line to continue to use and work their land. However, these people were directly caught up in the feud between their antagonistic states and suffered from it. This paper explores the struggles experienced by Lithuania's farmers (frequently and deliberately obstructed by Poland's border guards) and the efforts of Lithuanian state institutions to defend their interests. The analysis showcases an unorthodox situation and uncovers unique ways of communicating and solving problems established between states that had no diplomatic relations in the interest of their local citizens. The methods used gradually evolved from the use of the basic “An eye for an eye” type of retaliation (reacting to obstruction by causing equivalent difficulties to farmers of the opposing country) to frequent meetings between local officials of both nations in a borderland marked by tension and conflict. Various methods that were used to better the situation of local farmers are analysed. The paper uncovers the core

Received: 23/09/2020. Accepted: 06/10/2020

Copyright © 2020 Leonas Nekrašas. Published by Vilnius University Press

This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License, which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited.

principles that determined and guided the policy of Lithuanian state institutions. Most significantly, it was a recognition of importance of reacting to every obstructive action made against Lithuanian citizens. There was also a great avoidance to act (or react) in a way that could be interpreted as recognizing the demarcation line as the state border. The situation regarding the issue of the divided farms after the Polish ultimatum and the establishment of diplomatic relations between Lithuania and Poland in 1938 is examined.

Keywords: farms divided between states, borderland, Lithuania, Poland, border conflict.

Padėtis tarp konfliktavusių Lietuvos ir Lenkijos respublikų XX a. tarpukariu buvo įtempta, kebli, ypatinga. Lietuva nesitaikstė su Vilnijos inkorporavimu į Lenkiją, tarpvalstybinės ribos nepripažino siena ir apskritai atsisakė bendradarbiauti su antagonistine kaimyne – iki 1938 m. Lenkijos ultimatumo šalys nepalaikė oficialių diplomatinių santykių. Nors susisiekimo tarp konfliktavusių valstybių galimybės buvo labai ribotos, daryta svarbi išimtis. Problemos esmė ta, kad 1923 m. galutinai įtvirtinta demarkacijos linija perskyrė gausybę vietos žmonių ūkių, palikdama dalį jų žemių priešiškos valstybės kontrolėje – būtent pasienio gyventojai, padalytų ūkių savininkai (ir jų darbininkai), tapo išskirtine grupe, turėjusia abiejų šalių pripažintą teisę pereiti tarpvalstybinę ribą ūkinei savų žemių eksploatacijai. Visgi ši grupė kentėjo nuo valstybių konflikto ir susidurdavo su dažniais varžymais. Kita vertus, net ir itin konfliktiškame pasienyje, stingant diplomatinių santykių, rasta būdų ginti savų valstiečių interesus – susiformavo išties unikalūs (keblią nesutariančių valstybių santykių padėtį atliepiantys) problemų sprendimo mechanizmai. Šio tyrimo objektas ir yra Lietuvos ir Lenkijos tarpvalstybine riba padalytų ūkių eksploatacijos klausimo sprendimo raida. Sieksime atskleisti problemas, su kuriomis susidurdavo Lietuvos pusės gyventojai, tarp Lietuvos ir Lenkijos padalytų ūkių savininkai ir darbininkai, ir Lietuvos valstybės institucijų politiką (tiek metodus, tiek pamatinius jos principus) ginant jų interesus 1923–1939 m.¹ Tyrimo ribos apima laikotarpį nuo šalis skyrusios neutraliosios zonos panaikinimo ir naujos situacijos pasienyje įsitvirtinimo 1923 m. iki Lenkiją sužlugdžiusio Antrojo pasaulinio karo pradžios 1939 m.

Tarp Lietuvos ir Lenkijos tarpukariu padalytų ūkių problema lig šiol nebuvo išsamiau nagrinėta. Visgi abiejų šalių istoriografijoje nestinga darbų, trumpai aptariančių šį klausimą, teikiančių vertingų faktinių detalių. Visų pirma paminėtinos problemą pristatančios R. Žepkaitės ir P. Łossowskio Lietuvos ir Lenkijos santykių studijos². V. Žalio ir G. Vilkelio darbuose išsamiai analizuotas šalių konflikto sprendimas tarpininkaujant Tautų Sąjungai ir derybos, kulminavusios būtent sutartimi padalytų ūkių eksploatacijos klausimu³. Žinių apie demarkacijos linijos perėjimo tvarką teikia A. Balaišio ir A. Jakubčionio Lietuvos pasienio tarnybų studijos⁴. A. Ochała veikale apie pasienį su Lietuva sergėjusias Lenkijos tarnybas yra svarbių detalių, atskleidžiančių Lenkijos pareigūnų poziciją⁵. Reikšminga tarpukariu pasirodžiusi S. Gorzuchowskio padėties pasienyje ana-

¹ Analogiškoje padėtyje atsidiūrę Lenkijos pusės gyventojai irgi patirdavo varžymų ir nepatogumų, tačiau šioje analizėje susitelksime į Lietuvos pusės ūkininkų bėdas ir jų interesų gynimas.

² R. Žepkaitė, 1980; P. Łossowski, 1985.

³ V. Žalys, 2007; G. Vilkelis, 2006.

⁴ A. Balaišis, 2010; A. Jakubčionis, 1999.

⁵ A. Ochał, 2017.

lizė, teikianti ir interpretuojanti pasienio valstiečių judėjimo lauko darbams statistinius duomenis⁶.

Pagrindinis tyrimo šaltinis – Lietuvos centriniame valstybės archyve prieinami nepublikuoti įvairių Lietuvos institucijų (Užsienio reikalų ministerijos, Policijos departamento, apskričių viršininkų, pasienio policijos ir t. t.) dokumentai, menantys Lietuvos ūkininkų problemas ir jų sprendimo eigą nuo tiesioginio (pačių ūkininkų prašymai ir pasieniečių raportai) iki aukščiausio (tarpžinybinė korespondencija, ministerijų įsakai, gairės) lygmens, kartu – Lietuvos ir Lenkijos atstovų (tiek pasienyje, tiek Ženevoje ir Berlyne) kontaktų (oficialiai nepalaikant santykių) pobūdį atskleidžianti medžiaga. Svarbių žinių apie linijos perėjimo niuansus ir situaciją pasienyje teikia tarpukario Lietuvos periodinė spauda – ypač žurnalas „Policija“.

Problemos genezė, mastai, *modus vivendi*

Maištą inscenizavusioms Lenkijos generolo L. Želigovskio pajėgoms 1920 m. pabaigoje užėmus Vilnių, tarpininkaujant Tautų Sąjungai, tarp Lietuvos ir Lenkijos kartu su Vidurio Lietuva (marionetine pseudovalstybe, 1922 m. įjungta į Lenkiją) suformuota kelių–keliolikos kilometrų skersmens neutralioji zona⁷. Nors neutraliosios zonos epizodas nėra šios analizės objektas, svarbu pabrėžti, kad tos problemos ir sunkumai, su kuriais šio paribio žmonėms teko susidurti vėliau (ir kurie bus aptarti šiame straipsnyje), nublinksta prieš neutraliosios zonos laikotarpio siaubus – nuolatinį ekonominių terorizavimą, plėšimus, žudynes. Neutraliojoje zonoje funkcionavo įvairios abiejų pusių suburtos paramilitarinės struktūros, siautėjo gausios banditų grupės – anot šio ruožo istoriją tyrusio V. Vareikio, zonoje veikė „tik ginklo ir jėgos įstatymai“, vietiniai „<...> gyveno administracinėje anarchijoje ir kentėjo nuo karinių konfliktų“⁸. Šis darinys egzistavo daugiau kaip dvejus metus. 1923 m. vasario 3 d. Tautų Sąjungos Tarybos sprendimu zonos ribose išvesta nauja demarkacijos linija, o pačią zoną nutarta likviduoti⁹. Netrukus, kovo 15 d., Ambasadorių konferencija priėmė nutarimą dėl Lenkijos rytinės sienos – nustatyta Lenkijos sienos su Lietuva atkarpa atitiko Tautų Sąjungos nustatytą demarkacijos liniją¹⁰. Abiejų šalių kariuomenėms užėmus likviduotos neutraliosios zonos dalis, tarp Lietuvos ir Lenkijos įsitvirtino 521 km ilgio¹¹ riba, kurios, reikšdama pretenzijas į Vilnių ir Vilniaus kraštą, Lietuva niekada nepripažino siena.

Prisijungusi Vilniją Lenkija siekė *status quo* pripažinimo ir santykių su Lietuva normalizavimo, Lietuva pasirinko radikalai principingą taktiką ir apskritai atsisakė palaikyti santykius su deklaratyviają Lietuvos sostinę „pavergusia“ kaimyne. Taigi iki pat

⁶ S. Gorzuchowski, 1928.

⁷ Lenkijos istoriografija labiau akcentuoja Lietuvos rytiniame pasienyje suformuoto neutralaus ruožo ir Suvalkijos atkarpoje abipus 1919 m. nubrėžtos demarkacijos (Kerzono) linijos nustatyto demilitarizuoto ruožo skirtį. Lietuvos istoriografijoje nusistovėjo tendencija įvardyti vieną „neutraliąją zoną“ skirtingų jos atkarpų skirtumų nesureikšminant.

⁸ V. Vareikis, 2004, p. 115.

⁹ G. Vilkelis, 2006, p. 109; R. Žepkaitė, 1980, p. 164.

¹⁰ Ten pat, p. 166.

¹¹ P. Łossowski, 1985, p. 235.

1938 m. valstybės nepalaikė diplomatinių santykių, neplėtojo prekybos¹², neturėjo nė pašto ryšių, susisiekimo infrastruktūra buvo išardyta, keliavimo tarp abiejų valstybių galimybės – itin suvaržytos¹³. Lietuvos poziciją dėl tarpvalstybinio susisiekimo apibendrina 1928 m. išreikšta tuometinio Lietuvos ministro pirmininko ir užsienio reikalų ministro A. Voldemaro argumentacija: „Į demarklinijos uždarymą Lietuva žiūri kaip į taikingą kovos įrankį už Vilniaus atvadavimą.“¹⁴ Visgi vienai gyventojų grupei riboto pobūdžio susisiekimas su užribiu išliko abipusiškai pripažintas, toleruotas ir sankcionuotas – tai buvo žmonės, kurių ūkius padalijo tarpvalstybinė riba. Demarkacijos linija perskyrė kaimus, parapijas, išskyrė artimuosius, jį padalijo ir gausybę ūkių – trobesius paliko vienoje linijos pusėje, žemes – kitoje¹⁵. Taip Lietuvos pusėje liko apie 5 300 ha Lenkijos pusės gyventojų žemės, o Lenkijos pusėje – apie 3 040 ha priklausiusių Lietuvos gyventojams¹⁶. Problema buvo opi, mat atskirtas tiesioginis daugybės žmonių pragyvenimo šaltinis.

Panaikinus neutraliąją zoną šiuo klausimu tarp Lietuvos ir Lenkijos nusistovėjo nerašytas *modus vivendi*: Lietuvos pasieniečiai nedraudavo anos pusės ūkininkams per liniją ateiti dirbti savų žemių, Lenkijos – irgi¹⁷. Lietuvos paribio ūkininkai tam turėjo gauti leidimus iš Lietuvos pasienio policijos barų viršininkų¹⁸. Lietuvos pozicija buvo griežta: vizitavimas užribyje šiems žmonėms turėjo apsiriboti vien ūkio darbais. Jiems leista dirbti laukuose, ganyti gyvulius ar kitaip ūkiniais sumetimais naudoti savo žemes, o ne veikti ką kita, kažkur vykti ar pas kažką svečiuotis¹⁹. Tęstinė savų piliečių valdų užribyje eksploatacija buvo Lietuvos interesas, nes užribis laikytas savu.

Padalytų ūkių būta visose demarkacijos linijos ruožo atkarpose. 1930 m. duomenimis, Lietuvos piliečiams daugiausia leidimų pereiti liniją ūkio darbams (šie išduoti ne tik ūkių savininkams, bet ir jų darbininkams) išduota Alytaus (~ 43 proc.) ir Trakų (~ 28 proc.) apskrityse²⁰. Tikslus padalytų ūkių savininkų – Lietuvos pusės gyventojų – skaičius nėra žinomas. 1935 m. duomenimis, vien Alytaus apskrityje, vienoje iš aštuonių apskričių „besirubežiausiai“ su „okupuota Lietuva“, tokių asmenų buvo 539²¹ – atsižvelgiant į šios apskrities poziciją išduotų leidimų statistikoje, darytina prielaida, kad iš viso jų galėjo būti iki poros tūkstančių. Išlikusios dokumentikos analizė daro įspūdį, kad Lietuvos piliečiai turėjo veikiau smulkius ūkius (pagal žemės plotą). Pažymėtina, kad Lenkijos pusės padalytų

¹² A. Jakubčionis, 1999, p. 50.

¹³ K. Buchowski, 2003, p. 65–66.

¹⁴ Konfidenciali Lietuvos ir Lenkijos konferencijos Karaliaučiuje 1928 m. lapkritį apžvalga, 1928-12, in: Lietuvos centrinis valstybės archyvas (toliau – LCVA), f. 383, ap. 7, b. 779, l. 63.

¹⁵ K. Buchowski, 2003, p. 65.

¹⁶ R. Žepkaitė, 1980, p. 216.

¹⁷ „Mūsų pasienis“, in: *Policija*, 1926, Nr. 2, p. 1.

¹⁸ Utenos apskr. viršininko raštas pasienio policijos baro ir rajonų viršininkams, Utena, 1924-06-07, in: LCVA, f. 1021, ap. 1, b. 205, l. 49.

¹⁹ „Tačiau visu stropumu reikia sekti, kad gavęs leidimą asmuo nevaikščiotų per demarklinę kitais tikslais, o tik vien lauko darbams“ – Alytaus apskr. viršininko nurodymas, Alytus, 1928-04-18, in: LCVA, f. 1119, ap. 1, b. 1, l. 11.

²⁰ A. Balaišis, 2010, p. 147.

²¹ Linija padalytų valdų savininkų Varėnos ir Merkinės valsčiuose sąrašai, 1935, in: LCVA, f. 1119, ap. 2, b. 14, 17, 29.

ūkių savininkų ir darbininkų judėjimas į Lietuvą buvo gausesnis nei analogiškas Lietuvos pusės gyventojų judėjimas. Pavyzdžiui, 1926 m. rugpjūtį išduoti 14 834 leidimai pereiti liniją ūkio darbams Lenkijos gyventojams ir 9 291 leidimas – Lietuvos²², 1927 m. spalį liniją perėjo 8 486 valstiečiai iš Lenkijos ir 5 917 iš Lietuvos²³, 1932 m. balandį atitinkamai ~ 9 500 ir ~ 8 450²⁴. Žmonių judėjimo per liniją mastai koreliavo su lauko darbų intensyvumu – piką pasiekdavo vasaros darbymečiu. Lenkų mokslininkas S. Gorzuchowski, XX a. trečiame dešimtmetyje išanalizavęs arklių ir galvijų gabenimosi per liniją statistiką, nustatė, kad demarkacijos linija atskirtose Lenkijos piliečių valdose labiau vyravo ariama žemė, o Lietuvos piliečių – labiau pievos ir ganyklos²⁵.

Nepaisant *modus vivendi*, konfliktiškame paribyje, kuriame virš galvos pralekiančios kitapusiečių paleistos „kulipkos“ toli gražu nebuvo retenybė, nesklandumai buvo dėsningi.

Problemų sprendimas susipriešinimo sąlygomis ir kelias link oficialios sutarties (1923–1929 m.)

Jungtinių Amerikos Valstijų istorikas O. J. Martínezas yra suformulavęs universalią pasienių sąveikos tipologiją. Lietuvos ir Lenkijos paribys tarpukariu iš esmės atitinka jo išskirtą *susipriešinusią paribių* (angl. *Alienated Borderlands*) tipą. Anot O. J. Martínezo, tokia pasienyje susipriešinimą gali sąlygoti karas, politiniai nesutarimai, stiprus nacionalizmas, ideologinė priešprieša, etninė nesantaika ir t. t. Įtampos atmosfera trukdo vietiniams normaliai gyventi. Tarpasmeninių kontaktų su užribiu beveik neįmanoma palaikyti²⁶. Karaliauja nežinomybė – kol nėra sutarimo dėl sienos, prievartos tikimybė visada išlieka didelė. Paribio žmonės įtraukiami į priešiškų valstybių teritorinių ar politinių grumtynių sukuri²⁷. Būtent tokia ir buvo nagrinėjamo pasienio panorama (šiuo atveju susipriešinimo šaltinis buvo ne paprastų vietos gyventojų abipus linijos nesantaika, o valstybių konfliktas). Beveik visą tarpukarį tai buvo įtampos, pavojaus, tarpvalstybinės linijos sargų apsišaudymų, kruvinių incidentų²⁸, nuolatinių provokacijų zona.

Tokioje konfliktiškoje atmosferoje prie linijos gyvenę Lietuvos valstiečiai, reguliariai pereidavę tarpvalstybinę ribą, dažnai susidurdavo su įvairiomis priekabėmis, trukdymais, nestigo konfliktinių, nuostolingų nutikimų (šiuos tipologizuosime kitame skirsnyje). Svarbu pabrėžti, kad Lenkijos pusės žemdirbiai irgi patirdavo varžymų iš Lietuvos pusės. Anot S. Gorzuchowskio, Lenkijos gyventojų teisės eksploatuoti savo žemes užribyje labiau varžytos (pavyzdžiui, nepripažįstant leidimų) tuose linijos ruožuose, kur abipus linijos gyvena lenkai – ten, kur abiejose pusėse gyvena lietuviai, ginčai šiuo aspektu, jo teigimu, buvo išimtiniai²⁹.

²² S. Gorzuchowski, 1928, p. 116.

²³ P. Łossowski, 1985, p. 235.

²⁴ „Iš pademarklinijo“, in: *Mūsų Vilnius*, 1932, Nr. 14, p. 330.

²⁵ S. Gorzuchowski, 1928, p. 118.

²⁶ O. J. Martínez, 1994, p. 6.

²⁷ Ten pat, p. 13–14.

²⁸ *Lietuvos ir Lenkijos diplomatiniai santykiai*, 2013, p. 92.

²⁹ S. Gorzuchowski, 1928, p. 114–116.

Trečiame dešimtmetyje gindama savo piliečių interesus Lietuva paribyje praktikavo tolygaus atsako (arba *akis už akį*) principą. 1924 m. kovą Piliečių apsaugos departamentas aiškiai nurodė, kad į Lenkijos pareigūnų trukdymus Lietuvos piliečiams reikia „atsakyti <...> tuo pačiu“³⁰. Pavyzdžiui, Lenkijos sargybiniams uždraudus tam tikriems valstiečiams peržengti liniją ir pasiekti savo žemes, Lietuva neįsileisdavo tiek pat ūkininkų iš Lenkijos³¹. Tai išspręsdavo problemą. Analogišką principą taikė ir Lenkijos pareigūnai³². Būta ir kurioziškų nutikimų – pavyzdžiui, užribio gyventojams pasigrobus šešias Lietuvos piliečių karves, nurodyta konfiskuoti šešias Lietuvos pusėje ganytas Lenkijos piliečių karves. Tik tada pavyko susitarti su Lenkijos atstovu ir karvėmis buvo apsikeista³³. Tokių atvejų nestigo. Lietuva reaguodavo į kiekvieną saviems paribio ūkininkams padarytą skriaudą.

Kita Lietuvos reguliariai pasitelkta atsakomoji reakcija į tendencingus jos piliečių varžymus ir skriaudas jiems – kreipimasis į Tautų Sąjungą. Vienas iš tokių atvejų – situacija, kai Lenkijos pasienio valdžios organai ėmė reikalauti, kad Lietuvos ūkininkai, norėdami pereiti liniją, teiktų Lenkijos apskričių viršininkams prašymus gauti vizas – t. y. dar vieną leidimą. Lietuvos užsienio reikalų ministerija tai įvertino kaip „<...> lenkų norą aplinkiniu keliu priversti mus pripažinti okupaciją esant legališką“³⁴. Šiuo atveju Lietuva griežtai protestavo ir Lenkijos piršta tvarka neprigijo. Visgi daug atvejų liudija, kad kreipimasis į Tautų Sąjungą dėl įvairių incidentų ir padarytų nuostolių dažnai nebuvo perspektyvi išeitis. Mažesniu mastu kartais ir efektyvesnis – abiejų pusių vietos pareigūnų tarpusavio pasikalbėjimų – metodas bus pristatytas kiek vėliau.

Būta nutikimų, kai Lietuva išvis vargiai ką galėjo padaryti. Pavyzdžiui, 1927 m. vasarą Lenkija paskelbė apie demarkacijos linijos atidarymą ir kvietė „brolius iš Lietuvos“ vykti į Aušros Vartų Dievo Motinos paveikslą karūnavimo iškilmes Vilniuje³⁵.

Žinoma, Lietuva gyventojų nesirengė ten išleisti, bet negalėjo užkirsti kelio neparamankios propagandos sklaidai, kai ėjusiems dirbti į laukus užribyje Lenkijos kareiviai įteikdavo atvirukus, kvietusius į iškilmes³⁶. Valstiečiams grįžus atvirukus buvo galima konfiskuoti, bet eliminuoti galimą jų poveikį nebuvo taip paprasta.

Apskritai 1927 m. prasti Lietuvos ir Lenkijos santykiai pablogėjo, pagausėjo provokacinių incidentų, pasienio sargų apšišaudymų, valstiečių, ėjusių dirbti į užribį, trukdymų. Iškilo reali karo grėsmė³⁷. Įtampa iš dalies atslūgo tik po Lietuvos ir Lenkijos krizę sprendusių Tautų Sąjungos Tarybos posėdžių serijos Ženevoje 1927 m. gruodį. Gruodžio 10 d. žymėjo A. Voldemaro ir J. Pilsudskio akistatą. Tą dieną paskelbta Tarybos

³⁰ Piliečių apsaugos departamento (toliau – PAD) raštas Ežerėnų apskr. viršininkui, Kaunas, 1924-03, in: LCVA, f. 394, ap. 2, b. 507, l. 188.

³¹ „Mūsų pasienis“, in: *Policija*, 1926, Nr. 2, p. 1.

³² A. Ochał, 2017, p. 418.

³³ Ežerėnų apskr. pasienio policijos I rajono viršininko raportas, 1927-09-09, in: LCVA, f. 394, ap. 2, b. 791, l. 22.

³⁴ Užsienio reikalų ministerijos (toliau – URM) raštas Atstovybės prie Tautų Sąjungos sekretoriui, Kaunas, 1927-03-23, in: LCVA, f. 394, ap. 3, b. 99, l. 64.

³⁵ V. Žalys, 2007, p. 274–275.

³⁶ Alytaus apskr. viršininko raštas PAD, Alytus, 1927-07-08, in: LCVA, f. 394, ap. 3, b. 99, l. 178.

³⁷ 1927 m. krizė ir jos veiksniai išsamiai analizuoti V. Žalio darbe – V. Žalys, 2007, p. 274–280.

rezoliucija: Lietuva santykiuose su Lenkija atsisakė deklaruojamos „karo stovio“ politikos, Lenkija pripažino Lietuvos nepriklausomybę ir teritorinį vientisumą (be Vilniaus)³⁸. Šalys išipareigojo derėtis. 1928 m. pradėtos derybos nevyko sklandžiai. Lenkija siekė, kad būtų priimti konkretūs susitarimai³⁹, Lietuva visus klausimus siejo su Vilniaus problema ir iš esmės sabotavo derybas⁴⁰. Vienintelis konkretus ilgų derybų rezultatas susijęs būtent su tarpvalstybine riba padalytų ūkių klausimu – tai 1928 m. lapkričio 7 d. Karaliaučiuje pasirašytas *Provizorinis susitarimas tarp Lietuvos Respublikos ir Lenkijos Respublikos dėl lengvatų abiejų šonų lietuvių lenkų administracinės linijos gyventojams*⁴¹. Nuo tada demarkacijos linijos terminą pakeitė administracinės linijos terminas. Tai buvo pirmoji sutartis tarp valstybių po Suvalkų sutarties⁴², kas rodo ir problemos aktualumą. Tarpvalstybinio gyventojų susisiekimo režimas liko ribotas – Lietuva laikėsi savo principų ir derybose nesutiko su siūlymais liberalizuoti susisiekimą⁴³.

Sutartis įtvirtino teisę abiejų pusių linija padalytų ūkių savininkams, jų šeimų nariams ir ūkio darbininkams pereiti tarpvalstybinę ribą tęstinei ūkinei šių valdų eksploatacijai ir tik tam. Leidimus galėjo gauti ir tie, kurių ūkių linija tiesiogiai ir neperkirto, tačiau užribyje likusi jų valda (pavyzdžiui, pieva) su jų žemėmis sudarė vieną ūkio vienetą. Liniją buvo galima pereiti tik dienos metu, grįžti – tą pačią dieną. Leista gabentis darbams reikalingus gyvulius, vežimus, įrankius (tai reikėjo ir parsigabenti), darbinę ūkinę medžiagą (akmenis, smėlį, malkas, trąšas ir t. t.), laisvai vežtis derlių, žvejybos reikmenis ir laimikį, užribyje leista ganyti gyvulius, bet galop šie turėjo grįžti kartu su jų ganytojais. Leidimai išduoti 6 mėnesiams, jų kaina simbolinė: 1 litas Lietuvoje, 1 zlotas – kaimynystėje. Išliko principas, kad leidimus savo piliečiams išduoda tik sava valstybė: Lietuvoje tai atliko apskričių viršininkai ir jų įgalioti pasienio policijos valdininkai⁴⁴. Administracinės linijos neleista pereiti bet kur, o tik tam nustatytose vietose, tačiau šios turėjo būti patogios⁴⁵. Numatyta, kad, iškilus sutarties taikymo nesusipratimų, juos tiesioginiais pasitarimais spręstų abiejų šalių vietos valdžios organai. Taip pagrįsta pasitarimų tarp abiejų valstybių vietos pareigūnų praktika. Ši sutartis neįvedė ligtolinę padėtį reikšmingai keitusių naujovių, bet ji teisiškai formalizavo, griežtai ir konkrečiai apibrėžė linijos kirtimo režimą. Susidūrus su aiškiais linijos kirtėjų teisių pažeidimais, nuo šiol buvo galima referuoti į konkretų abiejų pusių sudarytą susitarimą, teigti jo lauzymo faktą ir reikalauti šio susitarimo laikytis. Nuo tada taip ir daryta. Nesusitariant dėl nieko kito, tąsyk susitarta bent šiuo klausimu. Abi šalys sutartį ratifikavo – ratifikaciniais raštais apsikeista 1929 m. balandžio 19 d.

³⁸ G. Vilkelis, 2006, p. 159.

³⁹ V. Žalys, 2007, p. 353.

⁴⁰ R. Žepkaitė, 1980, p. 218.

⁴¹ Provizorinis susitarimas tarp Lietuvos Respublikos ir Lenkijos Respublikos dėl lengvatų abiejų šonų lietuvių lenkų administracinės linijos gyventojams, in: *Vyriausybės žinios*, Nr. 311, 1929-10-28, p. 1–4.

⁴² „Pirmoji sutartis su Lenkija po Suvalkų sutarties sulaužymo“, in: *Mūsų rytojūs*, 1929-04-19, Nr. 16, p. 1.

⁴³ V. Žalys, 2007, p. 361.

⁴⁴ „Administracinė linija“, in: *Policija*, 1929, Nr. 9, p. 160.

⁴⁵ Nors neretai abiejų šalių pareigūnai susitardavo valstiečius praleisti tiesiog jų valdų ribose, būta, kad, pavyzdžiui, Lenkijos pusės pozicija persimainydavo ir žmonėms tekdavo įveikti didelį atstumą iki artimiausio perėjimo punkto – Pasienio policijos Seinų-Marijampolės baro viršininko raportas, Lazdijai, 1937-06-08, in: LCVA, f. 383, ap. 7, b. 1626, l. 93.

Lietuvos ūkininkų vargai

Teritorijos prie administracinės linijos išliko pavojaus ir neramumų zona. Sutarties su Lenkija sudarymas realybėje neužtikrino sklandaus paribio valstiečių judėjimo. Jos lauzymo faktų nestigo. Lietuvos pareigūnai identifikuodavo labai daug iš užribio ateinančių asmenų, kurie Lenkijoje buvo gavę leidimus, nors žemės už linijos neturėjo, o ateidavo svečiuotis pas gimines ar kitais reikalais – jų nebeįsileisdavo. Lietuvos pusės ūkininkai ir toliau nuolat varžyti Lenkijos pareigūnų – tai vyko kasmet visose administracinės linijos atkarpose (nors ne visada visuose pasienio segmentuose tuo pat metu). Ūkininkų trukdymų pagausėdavo įtemptesniais Lietuvos ir Lenkijos santykių epizodais.

Padalytų ūkių savininkų ir darbininkų patirtos problemos skirstytinos į keletą grupių. Visų pirma tai dažnos Lenkijos pareigūnų priekabės. Pavyzdžiui, iš ūkininkų netikėtai pareikalauta papildomos gyvulių dokumentacijos ir padargų ženklavimo⁴⁶, o to sutartis nenumatė, staiga nebeįleisti atsivertusių vien prižiūrėti pievų, o ne dirbti žemės⁴⁷, ir t. t. Antra, įvairios turtui žalingos prievolės ir nurodymai. Labai daug kartų vietiniams liepta iškirsti dalį miško už linijos, kitaip jis bus iškirstas ir nusavintas, dažnai taip ir daryta (1929 m. kirtimai vykdyti masiškai visame pasienyje), blokuotas savos miško medžiagos gabenimas⁴⁸. Varėniškiams liepta kirsti medžius paupyje, o tai sukėlė kranto eroziją – užpildos ir smėliu užneštos pievos, padarytas nuostolis⁴⁹. Trečia, dažni neprognuozuoti punktų uždarinėjimai (absoliuti konstanta) ir valstiečių neįsileidimas. Būta, kad Lietuvos ūkininkus pradėta įsileisti per vėlai, taip buvo sužlugdoma žiemkenčių priežiūra ir sunaikinamas derlius⁵⁰. Ketvirta, žmonių bauginimas ir užgauliojimas. Penkta, netikėtas areštavimas ir kvotimas. Bent sykį niekuo dėtas valstietis netgi pagrobtas tam, kad juo būtų galima apsiukeisti su Lietuvos pareigūnų sulaikytu Lenkijos pareigūnu (mainai įvyko)⁵¹. Žmonės sulaikyti siekiant rinkti informaciją⁵². Šešta, konfliktai su kitos pusės gyventojais ir šių padaryti nuostoliai. Pavyzdžiui, Lietuvos pusės Mardasavo kaimo (Alytaus apskr.) gyventojams priklausiusius miškus anapus linijos (ir Merkio upės) tiesiog iškirto kitos pusės gyventojai⁵³. Padėti nuskriaustiesiems tokiais atvejais buvo nepaprastai sudėtinga.

Lietuvos pareigūnai įtarė, jog varžymais Lenkijos pusė specialiai siekė, kad Lietuvos piliečiai išsižadėtų savo valdų užribyje susikeisdami žemėmis su Lenkijos pusės gyventojais⁵⁴. Tokį siekį yra išreiškę atskiri Lenkijos pareigūnai, bet nežinia, ar būta tokios

⁴⁶ Ukmergės apskr. viršininko telefonograma PAD, Ukmergė, 1930-06-04, in: LCVA, f. 383, ap. 7, b. 1238, l. 114.

⁴⁷ Alytaus apskr. pasienio policijos baro viršininko raportas, Kaunas, 1937-07-17, in: LCVA, f. 383, ap. 7, b. 1626, l. 119.

⁴⁸ Žinios apie įvykius pasienyje, 1930, in: LCVA, f. 394, ap. 7, b. 50, l. 85–91.

⁴⁹ URM parengta Varėnos miestelio gyventojų skundo santrauka, Kaunas, 1932-03, in: LCVA, f. 383, ap. 7, b. 1237, l. 407.

⁵⁰ URM Aide Memoire Lietuvos ūkininkų varžymo klausimais, Kaunas, 1937, in: LCVA, f. 383, ap. 7, b. 1626, l. 166.

⁵¹ Žinios apie įvykius pasienyje, 1930, in: LCVA, f. 394, ap. 7, b. 50, l. 95.

⁵² Trakų apskr. viršininko telefonograma PAD, Kaišiadorys, 1929-10-07, in: LCVA, f. 383, ap. 7, b. 907, l. 80.

⁵³ J. Baryso prašymas Žemės ūkio ministerijai (toliau – ŽŪM), Mardasavas, 1930-06-29, in: LCVA, f. 383, ap. 7, b. 957, l. 15.

⁵⁴ Pasienio policijos Seinų-Marijampolės baro viršininko raportas, Lazdijai, 1937-06-08, in: LCVA, f. 383, ap. 7, b. 1626, l. 93.

visuotinės politikos. To meto politikos apžvalgininko J. Purickio nuomone, Lenkija taip siekė suerzinti Lietuvos pasienio gyventojus ir įtikinti juos „<...> esą visi vargai išeina iš to, kad Lietuvos valdžia nesutinka linijos pakeisti normalia siena“⁵⁵. Neabejotina, kad ūkininkų varžymas naudotas kaip spaudimo priemonė ir tokiu būdu išties siekta skatinti Lietuvą normalizuoti dvišalius santykius. Kai kurie Lenkijos pareigūnų veiksmai, Lietuvoje traktuoti kaip varžymai, turėjo legitimų priešasčių. Pavyzdžiui, Lenkijos pasieniečių suinteresuotumas iš Lietuvos atvedamų galvijų skaičiavimu ir dokumentacija (ir pyktis suskaičiavus, kad genamų atgal galvijų trūksta⁵⁶) sietinas su leidimus turinčių Lietuvos piliečių gausiai vykdyta galvijų kontrabanda – šie dalį atsivestų galvijų palikdavo Lenkijos pusėje⁵⁷.

Pažymėtina, kad ir Lietuvos pareigūnai kėlė saviems ūkininkams problemų – tai akylas stebėjimas, dažnas nepasitikėjimas, įkyrios integracinės praktikos, komendanto valanda, kratos ar kvotimas kažkuo įtarus. Galima tik pabandyti išpėti šių valstiečių, abiejose pusėse buvusių tarsi po didinamuoju stiklu, jausenas. Visgi iš archyve sutelktų jų prašymų ir kitos dokumentikos identifikuotini du konkretūs jų rūpesčio taškai – tai derlius ir turtas. Tai buvo opiausia – nuostolis ar jo grėsmė juos labiausiai dirgino. Ne-klaidinga teigti ir šių žmonių nerimastingumą. Pavyzdžiui, 1937 m. Lenkijos pasieniečiams pasikvietus Lietuvos valstietį, gyvenusį Utenos apskr. Joniškio valsčiuje ir turėjusį žemės anapus linijos, ir šį informavus apie linijos ženklinimą, pastarasis nieko nesuprastęs pasimetė, pagalvojęs, kad nusavinama jo žemė⁵⁸. Tokio nerimavimo būta.

Paribio „diplomacija“ ir kiti problemų sprendimo metodai sudarius sutartį (1929–1938 m.)

Sudarius Karaliaučiaus sutartį Lietuva, atrodytų, nebetaikė tolygaus atsako principo (kita vertus, Lenkija jo visiškai neatsisakė⁵⁹) ir padalytų ūkių eksploatacijos problemas buvo linkusi spręsti sutartyje numatytu tiesioginių abiejų pusių vietos pareigūnų pasitarimų metodu. Smulkesnius incidentus aiškinauosi Lietuvos pasienio policijos barų viršininkai pasimatymuose su Lenkijos valstybės apsaugos korpuso batalionų vadais (kartais užtekdavo ir žemesnio rango pasieniečių susitikimų), reikšmingesnius – Lietuvos apskričių viršininkai, susitikę su Lenkijos apskričių (pavietų) seniūnais (starostomis)⁶⁰. Valstybėms nepalaikant diplomatių santykių egzistavo tokia neoficiali vietos – paribio – diplomacija. Apskričių viršininkų susitikimus su seniūnais, kalbėtinus ir nekalbėtinus dalykus, jų elgesio gaires kuravo Užsienio reikalų ministerija, bendradarbiaudama su Vidaus reikalų ministerijos struktūromis. Savai iniciatyvai vietos palikta mažai, šių reikalų sprendimas buvo griežtai centralizuotas. Susitikimų metu keistasi gavusiųjų lei-

⁵⁵ „Dėl derybų Ženevoj administracijos linijos reikalų“, in: *Mūsų Vilnius*, 1931, Nr. 14, p. 316.

⁵⁶ Policijos departamento (toliau – PD) raštas URM, Kaunas, 1936-07-22, in: LCVA, f. 383, ap. 7, b. 1626, l. 317.

⁵⁷ A. Ochał, 2017, p. 343.

⁵⁸ Utenos apskr. pasienio policijos rajono viršininko raportas, 1937-10, in: LCVA, f. 394, ap. 6, b. 456, l. 37.

⁵⁹ Žinios apie įvykius pasienyje, 1930, in: LCVA, f. 394, ap. 7, b. 50, l. 104.

⁶⁰ R. Žepkaitė, 1980, p. 250.

dimus sąrašais, svarstyti įvairūs su sutarties vykdymu susiję klausimai, reikšti protestai ir keltos užklauskos dėl jos laužymo atvejų. Apskričių viršininkams nurodyta elgtis mandagiai: „Pasimatymas turėtų būti išlaikytas kuo mandagiausiai, stengiantis geruoju įtikinti starostą.“⁶¹ Jų laiškuose, perduotuose seniūnams, irgi nestigo malonybinių epitetų. Tai tik rodo, kad valstiečių interesai laikyti svarbiais – apskritai Lietuvos vidaus tarpžinybinėje korespondencijoje išvengtinas nuoširdus rūpestis jų gerove.

Susitikus su Lenkijos seniūnais nemažą dalį valstiečių problemų pavykdavo dalykiškai išspręsti. Bent tam kartui tai sumažindavo kai kurių trukdymų, nors pašalindavo tikrai ne visus. Išanalizavus daug raportų apie šiuos susitikimus, susidaro įspūdis, kad seniūnai jų metu elgdavosi laisviau, Lietuvos pareigūnai buvo labiau susikaustę, santūresni, jų elgseną galima apibūdinti nejuokiai mandagiai. Lenkai kartais norėdavo, kad lietuviai pasirašytų vieną ar kitą dokumentą – to buvo griežtai atsisakoma, vengta svarstyti reikalus, nesusijusius su sutartimi (tai Lietuvos pareigūnams drausta⁶²), kartą savo raporte apskrities viršininkas net išreiškė nerimą dėl seniūno galbūt rengsimų vaišių ir prašė instrukcijų⁶³. Aiškiai vengta pakliūti į kompromituojančią situaciją. Susitikimai buvo dažni. Kalbėtasi rusiškai, kartais lenkiškai, pavieniais atvejais kviestasi vertėjų. Lietuvos pareigūnai galėjo ne syki pasijusti dviprasmiškai, mat pasitaikydavo Lenkijos pareigūnų ir konstruktyvumo, ir kone draugiškumo apraiškų, kai pasienį charakterizavo nesklandumai, šūviai, įtampa. Kai kurie susitikimai buvo šaltesni, kituose patirta ir grasinimų, būta, kad jie neįvykdavo sutartu laiku neatvykus Lenkijos pareigūnams. Visgi daugeliu atvejų susitikimai duodavo apčiuopiamos naudos.

Kitas problemų sprendimo metodas liko kreipimasis į Tautų Sąjungą. Apskritai tai nebuvo rezultatyvu. Pavyzdžiui, 1930 m. liepą Lietuva kreipėsi į Tautų Sąjungą teigdamą, kad laužoma sutartis, ir prašė sudaryti neutralių valstybių atstovų komisiją prižiūrėti sutarties vykdymą. Tautų Sąjungos Tarybos reakcija – pritarimas Lenkijos siūlymui vesti tiesiogines derybas⁶⁴. 1930 m. gruodį–1931 m. gegužę vykusios derybos nebuvo sėkmingos⁶⁵ (šalys siekė skirtingų dalykų: Lietuva – incidentų tyrimo komisijos, Lenkija – sutarties dėl plukdymo pasienio upėmis⁶⁶). Derybų metų Lietuvos ir Lenkijos atstovai keitėsi užklausomis ir pasiaiškinimais dėl incidentų. Ir vėliau pretenzijų ir užklauskų (dėl padalytų ūkių eksploatacijos incidentų) teikimas per savo pasiuntinius Berlyne išliko abiejų valstybių taikytas metodas⁶⁷. Visgi Užsienio reikalų ministerija preferavo (ir Vidaus reikalų ministerijos struktūroms ne syki nurodė⁶⁸), kad, prieš panaudojant šią diplomatinę „intervenciją“, visų pirma būtų pasitelktas vietos valdžios pareigūnų pasitarimų metodas.

⁶¹ URM raštas PD, Kaunas, 1937-08-26, in: LCVA, f. 383, ap. 7, b. 1626, l. 70.

⁶² PAD nurodymas, Kaunas, 1930-04-02, in: LCVA, f. 383, ap. 7, b. 1238, l. 125.

⁶³ Utenos apskr. viršininko raportas PAD, 1929-12-16, in: LCVA, f. 383, ap. 7, b. 907, l. 10.

⁶⁴ „Lietuvių lenkų byla Tautų Sąjungos taryboje“, in: *Mūsų Vilnius*, 1930, Nr. 19–20, p. 404–405.

⁶⁵ „Tautų Sąjungos tarybos nutarimas administracijos linijos reikalu“, in: *Mūsų Vilnius*, 1931, Nr. 15, p. 355.

⁶⁶ Lietuvos pasiuntinio Prancūzijoje raštas URM, Paryžius, 1931-04-25, in: LCVA, f. 383, ap. 7, b. 1083, l. 12–13.

⁶⁷ URM raštas Lietuvos pasiuntiniui Berlyne, Kaunas, 1932-03-18, in: LCVA, f. 383, ap. 7, b. 1237, l. 405.

⁶⁸ URM raštas PAD, Kaunas, 1932-12-10, in: ten pat, l. 20; URM raštas PAD, Kaunas, 1932-01-13, in: LCVA, f. 383, ap. 7, b. 1238, l. 8.

Lietuvos valstiečiams dėl Lenkijos pareigūnų varžymų patyrus didelį nuostolį, Lietuvos valdžios institucijos rimtai vertino galimybę⁶⁹ suteikti tiems valstiečiams finansinę pašalpą.

Pamatiniai Lietuvos pozicijos principai

Lietuvos politika padalytų ūkių klausimu rėmėsi labai tvirtais principais. Štai 1937 m. Seinų apskrities viršininkui susitikus su Suvalkų seniūnu, pastarasis iškėlė siūlymą abiejų pusių gyventojams susikeisti žemėmis, taip išsprendžiant vaikščiojimo į užribį klausimą – apskrities viršininkas griežtai atsisakė apie tai diskutuoti⁷⁰. Toks klausimo sprendimas iš principo kirtosi su Lietuvos pozicija. Apsikeitimą žemėmis, linija padalytų ūkių likvidavimą būtų buvę galima interpretuoti kaip sienos pripažinimą – Lietuvai tai buvo nepriimtina. Sprendžiant net ir didžiausius vargus ir nuostolius patiriančių gyventojų bėdas, šiems niekada nesiūlyta atsisakyti savų žemių už linijos. Tai sudaro ryškų kontrastą su siena padalytų ūkių klausimo sprendimu Lietuvos pasienyje su Latvija. Jau 1921 m., netrukus po sienos nustatymo, Lietuva ir Latvija susitarė tokius ūkius likviduoti (jų savininkų valdas paliekant vienoje valstybėje) per dvejus metus nuo vietoje išvestos sienos patvirtinimo. Nors realus šio klausimo sprendimas nusivilkino iki pat ketvirto dešimtmečio ir jo išspręsti nesisekė⁷¹, abi šalys dėl to sutarė ir tai skatino. Dėl specifinės tarpvalstybinių santykių situacijos ir Lietuvos teritorinių siekių analogiškos problemos skirtinguose Lietuvos pasieniuose spręstos visiškai skirtingomis trajektorijomis.

Apskritai Lietuvos pareigūnai vengė bet ko, ką būtų buvę galima traktuoti kaip sienos su Lenkija pripažinimą. Net suabejota leidimo atėmimu piliečiui, užsiėmusiam kontrabandos vežimu: „<...> atėmimas leidimo susisiekti su ūkiu už admin. linijos yra sunkiai apskaičiuojama materialinė pabauda, o administracijos linijoj visiškai netaikintina (*sic!*), kad nesudarytų sienos pobūdžio.“⁷²

Būdavo, ir neretai, kad susidurta su visišku beviltiškumu padėti skriaudžiamiems ūkininkams. Tai gerai iliustruoja Leipalingio valsčiaus Gerdašių kaimo gyventojų istorija. Šie ilgus metus skundėsi, kad jų pievas užribyje savinasi Lenkijos pusės Pervalko kaimo gyventojai – jose ganė gyvulius, jas šienavo. Pervalkiečių susirinkdavo dešimtys ir atėjusiuosius iš Lietuvos jie išvydavo. Siekiant padėti Gerdašių gyventojams Lietuvoje organizuotas situacijos tyrimas, kelis kartus kreiptasi į Tautų Sąjungą, derėtasi su Lenkijos pareigūnais. Įtarta, kad Lenkijos valdžia, matyt, toleruoja Pervalko kaimo gyventojų elgesį⁷³. Ilgai rušenų konfliktas kulminavo abiejų kaimų gyventojų – kelių dešimčių įsiau drinusių kaimiečių – muštynėmis kumščiais ir lazdomis užribyje, kurias pavyko numalšinti tik Lenkijos kareiviams⁷⁴. Nemaloniai konstatuota, kad Gerdašių kaimo valstiečių „<...> reikalus sunku

⁶⁹ Administracijos departamento raštas ŽŪM, Kaunas, 1936-05-16, in: LCVA, f. 1367, ap. 10, b. 109, l. 237.

⁷⁰ Seinų apskr. viršininkas PD, Lazdijai, 1937-06-27, in: LCVA, f. 383, ap. 7, b. 1626, l. 163.

⁷¹ L. Nekrašas, 2019, p. 67.

⁷² Policijos inspektoriaus kvotos santrauka, Kaunas, 1931-12-17, in: LCVA, f. 394, ap. 3, b. 209, l. 148.

⁷³ Gerdašių gyventojų skundo tyrimo komisijos raportas, Kaunas, 1929-07-13, in: LCVA, f. 383, ap. 7, b. 910, l. 13.

⁷⁴ Pasienio incidentų suvestinė, 1932, in: LCVA, f. 394, ap. 3, b. 410, l. 30.

apsaugoti. Vienintelis būdas tėra patiems abiejų kaimų gyventojams geruoju susitarti⁷⁵. Visgi savo piliečių reikalo Lietuva neapleido ir bent nenustojo kelti jų klausimo. Ir tai buvo principinė valstybės taktikos dalis. Štai 1937 m., susidūrus su nauja Lenkijos pareigūnų reikalavimų Lietuvos valstiečiams banga, Užsienio reikalų ministerija įpareigojo apskričių viršininkus aktyviai kontaktuoti su Lenkijos seniūnais – net ir nerandant sutarimo, bent išreikšti savo protestą dėl sutarties laužymo⁷⁶. Aiškiai suvokta, kad operatyvi reakcija ir protestas ypač svarbu – matyt, nujausta, kad pasyvumas ir apsilėidimas tik padrąsins Lenkijos pareigūnus ir pagausins neparankius jų veiksmus. Kai Lietuvos ūkininkams būdavo padaroma didelių turtinių nuostolių, net ir nesitikint greito sprendimo ar kompensacijos, skrupulingai dokumentuota padaryta žala⁷⁷.

Trumpai apie teisėtas keliavimo tarp valstybių galimybes

Provizorinis susitarimas įgalino tik padalytų ūkių eksploataciją – pasienio gyventojams neleista lankyti giminių ar užsiimti kitais reikalais užribyje. Tai buvo didelis skaudulys – pažeidimų ir bandymų nelegaliai pereiti liniją buvo daug. Visgi net ir itin suvaržytomis sąlygomis legaliai keliauti tarp valstybių buvo įmanoma. Tokios kelionės vyko tiek per trečiąją šalį (Latviją ar Vokietiją), tiek per administracinę liniją. Lietuvos piliečiai galėjo teikti prašymus ir „išimtiniais atvejais“ iš Vidaus reikalų ministerijos Piliečių apsaugos departamento (nuo 1935 m. – iš Administracijos departamento) gauti vienkartinis leidimus pereiti liniją terminuotam vizitui (ar net apsigyventi „okupuotoje Lietuvoje“ – jei buvo iš ten kilę)⁷⁸. Tokių asmenų biografija, patikimumas ir reikalo svarba (prašymuose vyravo šeimos narių lankymo ir turtiniai reikalai) skrupulingai tikrinti. Labai daug prašymų atmesta. Patvirtinus – žmonės susimokėdavo mokesčių ir gaudavo žodinį leidimą, jiems būdavo nurodomi data ir laikas, kada ir pro kur turi išvykti ir iki kada grįžti. Pasienio policija informuota, nuo kada iki kada nurodytus asmenis praleisti pereiti liniją. Taip pat teikti prašymai leisti atvykti giminėms⁷⁹. Šis mechanizmas viešai neafišuotas, visi įsakai dėl to – slapti.

Lenkijos piliečiams, siekiantiems atvykti į Lietuvą, padėdavo *de facto* konsulato funkcijas atlikęs Laikinasis Vilniaus lietuvių komitetas. Įstaiga priimdavo tų piliečių prašymus, susisiekdavo su Lietuvos organais ir padėdavo gauti leidimus. Vykstant reikėjo ir Lietuvos, ir Lenkijos leidimo. Į Lietuvą įsileisti tik charakterizuoti kaip nekenkę Lietuvos valstybei asmenys⁸⁰.

Legalių kelionių tarp šalių ribotumą rodo neskelbti statistiniai duomenys. 1930 m. Piliečių apsaugos departamentas aptarta tvarka iš „okupuotos Lietuvos“ leido atvykti

⁷⁵ Gerdašių gyventojų skundo tyrimo komisijos raportas, Kaunas, 1929-07-13, in: LCVA, f. 383, ap. 7, b. 910, l. 14.

⁷⁶ URM raštas PD, Kaunas, 1937-09-07, in: LCVA, f. 394, ap. 6, b. 456, l. 17.

⁷⁷ 1929 m. pasienyje anapus linijos vykus masiniam Lietuvos piliečių miškų kirtimui suskaičiuota ~ 658 900 litų nuostolių – URM Pro Memoria, Kaunas, 1931-09-10, in: LCVA, f. 383, ap. 7, b. 1317, l. 2.

⁷⁸ PAD aplinkraštis, Kaunas, 1931-08-26, in: LCVA, f. 383, ap. 7, b. 1238, l. 61.

⁷⁹ Padėtis rekonstruota remiantis PAD Pilietybės ir Svetimšalių referentūrų (f. 394, ap. 8), Administracijos departamento (f. 1367, ap. 10), Alytaus pasienio policijos baro viršininko (f. 1119, ap. 1) bylų dokumentais LCVA.

⁸⁰ B. Makauskas, 1991, p. 70–72.

ir grįžti atgal 486 asmenims (95 per Latviją ar Vokietiją, 391 per administracinę liniją), iš Lietuvos į „okupuotą Lietuvą“ išleistas vos 281 asmuo (96 per trečiąją šalį, 185 per liniją)⁸¹. Palyginimui – tais pačiais metais Lietuvos piliečiams išduoti 5 777 leidimai pereiti liniją padalytų ūkių eksploatacijai⁸². Toks kontrastingas santykis dar sykį parodo padalytų ūkių savininkų ir darbininkų padėties unikalumą.

Užmezgus diplomatinis santykius (1938–1939 m.)

Ketvirtojo dešimtmečio antroje pusėje įtampa ir provokacijos paribyje nerimo. Lenkijos pasieniečio žūtis 1938 m. kovo 11 d. Lenkijai tapo proga pareikšti Lietuvai ultimatumą ir priversti šią sutikti užmezgti diplomatinis santykius. Kovo 17 d. ultimatas priimtas kovo 19 d.⁸³ Lietuvos pasienio gyventojų reakciją į neramius 1938 m. kovo įvykius galbūt atskleidžia ši Trakų apskrities komendanto pastaba, vėlgi parodanti vietinių nerimastingumą ir rūpestį dėl turto: „Prie administracinės linijos gyvenantieji gyventojai bijojo karo: „nieko geresnio nebus, o turtą išgrobs ir vėl ubags (*sic!*)“⁸⁴

Užmezgus diplomatinis santykius Lietuva neatsisakė pretenzijų į Vilniaus kraštą ir tarpvalstybinės linijos nepripažino siena. Vis dėlto abi šalys sudarė daug sutarčių, plėtojusių įvairialypes dvišalių santykių nišas. Susitarta dėl pašto, prekybos, laivybos ir plukdymo, susisiekimo geležinkeliais ir sauskeliais, turizmo⁸⁵. Liberalizuota gyventojų keliavimo tarp valstybių tvarka. Visgi nelinkta keisti ar liberalizuoti padalytų ūkių eksploatacijos režimo (ir toliau veikė *Provizorinis susitarimas*) – šalims susitarus dėl susisiekimo sauskeliais, aplinkraščių, adresuotu muitinėms, specifiskai pabrėžta, kad gyvenantieji prie administracinės linijos, vykę dirbti lauko darbų už linijos, ir toliau turi būti praleidžiami tik pagal anksčiau nustatytą perėjimo tvarką⁸⁶.

Nors aptinkama pranešimų apie gerokai atšilusius santykius su Lenkijos pasieniečiais ir apskritai pagerėjusią padėtį pasienyje⁸⁷, atrodytų, kad kartais Lenkija ir toliau pasitelkdavo Lietuvos ūkininkų varžymą kaip politinio spaudimo priemonę. Pavyzdžiui, 1938 m. gegužę šalių santykiams atvėsus dėl Vilniaus įvardijimo sostine naujos redakcijos Lietuvos Respublikos Konstitucijoje⁸⁸ skirtingų Lietuvos pasienio apskričių ūkininkai susidūrė su įvairiais Lenkijos pareigūnų trukdymais pereiti liniją⁸⁹. Pažymėtina ir tai, kad, užmezgus santykius, tebevyko Lietuvos apskričių viršininkų ir Lenkijos seniūnų pasitarimai – ši niša neperduota diplomatams. Ir Antrojo pasaulinio karo išvakarėse Lietuvos institucijos laikėsi griežto nusistatymo prieš žemių persikirstymą paliekant gyventojų valdas vienoje valstybėje („<...>, nes tada administracijos linija virs ir gyventojų

⁸¹ Svetimšalių referentūros susisiekimo statistika, Kaunas, 1931-01-01, in: LCVA, f. 394, ap. 8, b. 46, l. 1.

⁸² A. Balaišis, 2010, p. 147.

⁸³ *Lietuvos ir Lenkijos diplomatiniai santykiai*, 2013, p. 11–13.

⁸⁴ Trakų apskr. komendanto raportas Karo Stovio Reikalams Referentui, Kaišiadorys, 1938-05-19, in: LCVA, f. 500, ap. 1, b. 448, l. 17.

⁸⁵ A. Jakubčionis, 1999, p. 153; *Lietuvos ir Lenkijos diplomatiniai santykiai*, 2013, p. 17–18, 255, 275, 290.

⁸⁶ Aplinkraštis visoms muitinėms, Kaunas, 1938-08-05, in: LCVA, f. 900, ap. 1, b. 16, l. 191.

⁸⁷ „Ežerais nuo Kirdeikių iki administracinės linijos“, in: *Mūsų Rytėjus*, 1939-06-07, Nr. 127, p. 9.

⁸⁸ *Lietuvos ir Lenkijos diplomatiniai santykiai*, 2013, p. 18.

⁸⁹ PD raštas pasienio apskr. viršininkams, Kaunas, 1938-05-28, LCVA, f. 1367, ap. 10, b. 236, l. 370.

žemės riba tuo įgydama sienos pobūdį⁹⁰). Užmegzti diplomatiniai santykiai radikalių permainų neatnešė. 1939 m. rudenį Vokietijai ir SSRS sužlugdžius Lenkiją ir Lietuvai prisijungus Vilniaus sritį, administracinę liniją žymėjusios gairės Lietuvos pareigūnų sudegintos⁹¹ – ilgai džiaugtis neteko.

Šiame straipsnyje nagrinėta, kaip Lietuvos institucijos gynė savų piliečių, padalytų žemių savininkų ir darbininkų, nuolat kursavusių tarp dviejų priešiškų valstybių, interesus. Bet ar tikrai ginti autentiški jų interesai? Siauresne prasme į tai atsakytina teigiamai – ginta jiems labai svarbi jų teisė eksploatuoti nuosavas žemes. Aišku ir tai, kad šie žmonės būtų buvę laimingesni, galėdami laisviau matytis su giminėmis ar draugais užribyje ar nesusidurdami su nuolatinėmis priekabėmis, bauginimais, pavojumi, nežinia, nuostoliais. Visgi tam reikėjo normalių tarpvalstybinių santykių ir bendradarbiavimo, o to Lietuva negalėjo sau leisti – tai buvo principingos laikysenos Vilniaus atžvilgiu dalis. Teigtina, kad paribio ūkininkų interesai ginti tiek, kiek šie atitiko valstybės interesą ar su juo nesikirto.

Išvados

- Trečiame dešimtmetyje tarp Lietuvos ir Lenkijos, konfliktavusių, diplomatinių santykių nepalaikiusių valstybių, nusistovėjo *modus vivendi*: abiejų šalių ūkininkams, kurių ūkius perskyrė demarkacijos linija, leista ją peržengti, kad galėtų dirbti savo žemę. Šiuo aspektu kardinaliai ribotomis dvišalio susisiekiimo sąlygomis ši grupė (padalytų ūkių savininkai ir darbininkai) anuomet buvo unikali. Visgi Lietuva laikėsi labai griežtos pozicijos – valstiečiai išleisti (ir įsileisti) tik ūkio darbams.
- Nepaisant *modus vivendi*, neramiame susipriešinusiu valstybių pasienyje abiejų šalių ūkininkai patirdavo trukdymų ir varžymų. Lietuvos valstiečiai dažnai susidurdavo su kryptingais (politiškai motyvuotais) varžymais visose pasienio atkarpose – tai Lenkijos pareigūnų priekabės, nuostolius darę reikalavimai ir prievolės, punktų uždarinėjimai, neišsileidimas, areštai ir t. t.
- Trečiame dešimtmetyje Lietuvos valstiečių problemos spręstos, visų pirma, tolygaus atsako (analogiškų trukdymų anos pusės valstiečiams) metodu. Lietuva pasitelkdavo ir kreipimąsi į Tautų Sąjungą.
- 1928 m. sudaryta (1929 m. pradėjo veikti) pirmoji po Suvalkų sutarties Lietuvos ir Lenkijos sutartis sprendė būtent padalytų ūkių eksploatacijos klausimą – ji konkrečiai apibrėžė linijos perėjimo režimą, grindė nesklandumų šalinimo tvarką. Įsigaliojus sutarčiai pagrindine ūkininkų problemų sprendimo platforma įtvirtinti Lietuvos ir Lenkijos vietos pareigūnų tiesioginiai susitikimai – stingant oficialių diplomatinių santykių vykę unikalūs Lietuvos apskričių viršininkų pasimatymai su Lenkijos seniūnais dažnai duodavo apčiuopiamos naudos, bent tam kartui sumažindavo dalį trukdymų. Kreipimasis į Tautų Sąjungą išliko Lietuvos pasitelkta (vargiai rezultatyvi) alternatyva. Kartais pretenzijomis ir užklausomis dėl padalytų ūkių eksploatavimo trukdžių keisdavosi abiejų valstybių diplomatai užsienyje.

⁹⁰ Administracijos departamento raštas URM, Kaunas, 1939-08-21, in: LCVA, f. 1367, ap. 10, b. 302, l. 189.

⁹¹ Lietuvos policija, 1974, p. 144.

- Lietuvos pareigūnai vengė bet ko, ką būtų buvę galima traktuoti kaip administracinės linijos pripažinimą siena – tai sąlygojo ir nusistatymą prieš problemos sprendimą, paliekantį ūkininkų žemes vienoje linijos pusėje. Situacija sudarė ryškų kontrastą su padalytų ūkių klausimo sprendimu Lietuvos pasienyje su Latvija, kur tokių ūkių likvidavimą, perkeliant jų savininkų valdas į vieną valstybę, skatino abi šalys.
- Pamatinis Lietuvos taktikos principas – operatyvi reakcija, budrumas, reagavimas į kiekvieną piliečių varžymo atvejį, protestas ir klausimo kėlimas net ir neturint didelių vilčių dėl sėkmės. Suvokta principingo reagavimo svarba ir pasyvumo kaina.
- 1938 m. diplomatinis santykių tarp Lietuvos ir Lenkijos užmezgimas, įgalinęs įvairių ryšių tarp valstybių plėtrą, padalytų ūkių eksploatavimo klausimu radikalių permainų neatnešė.
- Padalytų ūkių savininkų ir darbininkų interesai Lietuvos institucijų ginti tiek, kiek šie atitiko valstybės interesą ar su juo nesikirto.

Bibliografija

- Balaišis A., 2010 – Algis Balaišis, „Valstybės sienos apsaugos organizavimas ir raida 1918–1940 m.“, in: *Valstybės sienos apsaugos istorija*, Vilnius: Lodvila, 2010, p. 28–271.
- Buchowski K., 2003 – Krzysztof Buchowski, „Retorsijos įkaltai (Lenkai Lietuvos Respublikoje 1918–1940 metais)“, in: *Darbai ir dienos*, t. 34, Kaunas: VDU leidykla, 2003, p. 49–101.
- Gorzuchowski S., 1928 – Stanisław Gorzuchowski, *Granica Polsko-Litewska w terenie*, Warszawa, 1928.
- Jakubčionis A., 1999 – Algirdas Jakubčionis, *Lietuvos muitinės*, Vilnius: Diemedis, 1999.
- Lietuvos ir Lenkijos diplomatiniai santykiai*, 2013 – *Lietuvos ir Lenkijos diplomatiniai santykiai 1938–1940 m. Dokumentų rinkinys*, sudarytojai Algimantas Kasparavičius ir Paweł Libera, Vilnius: LII leidykla, 2013.
- Lietuvos policija*, 1974 – *Lietuvos policija: įstatymų ir tvarkos tarnyboje*, Chicago, 1974.
- Łossowski P., 1985 – Piotr Łossowski, *Po tej i tamtej stronie Niemna. Stosunki Polsko-Litewskie 1883–1939*, Warszawa: Czytelnik, 1985.
- Makauskas B., 1991 – Bronius Makauskas, *Vilnijos lietuviai 1920–1939 metais*, Vilnius: Mokslas, 1991.
- Martínez O. J., 1994 – Oscar J. Martínez, *Border People: Life and Society in the U.S. – Mexico Borderlands*, Tucson: The University of Arizona Press, 1994.
- Nekrašas L., 2019 – Leonas Nekrašas, Mažasis pasienio susisiekimai tarp Lietuvos ir Latvijos 1919–1939 m., in: *Lietuvos istorijos studijos*, 2019, t. 44, p. 62–75, [interaktyvus], in: <https://doi.org/10.15388/LIS.2019.44.4>.
- Ochał A., 2017 – Artur Ochał, *Na Litewskiej rubieży: brygada KOP „Grodno“ (1929–1939)*, Warszawa, 2017.
- Vareikis V., 2004 – Vygantas Vareikis, „Pasienio incidentai (Lietuvos šaulių partizaninė veikla)“, in: *Darbai ir dienos*, 2004, t. 40, p. 109–128.
- Vilkelis G., 2006 – Gintautas Vilkelis, *Lietuvos ir Lenkijos santykiai Tautų Sąjungoje*, Vilnius: Versus aureus, 2006.
- Žalys V., 2007 – Vytautas Žalys, *Lietuvos diplomatijos istorija (1925–1940)*, t. 1, Vilnius: Versus aureus, 2007.
- Žepkaitė R., 1980 – Regina Žepkaitė, *Diplomatija imperializmo tarnyboje: Lietuvos ir Lenkijos santykiai 1919–1939 m.*, Vilnius: Mokslas, 1980.